

“Alisher Navoiy va XXI asr”

9-ULUSLARARO KONFERANSI

Toshkent-Bursa, 2024-yil 8-fevral

“Ali Şir Nevai ve 21. yüzyıl”

9. ULUSLARARASI KONFERANSI

Taşkent-Bursa, 8 Şubat 2024

“Alisher Navo'i and the 21st century”

9th INTERNATIONAL CONFERENCE

Tashkent-Bursa, February 8, 2024

بوسوزکیم

آندین خبر پرور

غایت بونمای یردی رعایت
کری شریف یوق شاندین
کلم الناس علی قدر عقولهم

**Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
O'zbekiston Respublikasining
Turkiya Respublikasidagi Elchixonasi
Bursa viloyati Usmong'oz tuman hokimligi
1326 Bursa Fatih muzeyi
Bursa Uludog' universiteti**

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

mavzusidagi 9-uluslararo konferansi materiallari

2024-yil 8-fevral

Toshkent – Bursa – 2024

UO'K: 821.161.1=512.133

KBK: 83.3 (50')

A 51

Mas'ul muharrirlar:

Shuhrat SIROJIDDINOV,

filologiya fanlari doktori, akademik

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti rektori

Vahit TURK,

filologiya fanlari doktori, professor

Istanbul Kultur universiteti

Tahrir hay'ati:

Vahit Turk (Turkiya), Bulent Bayram (Qozog'iston), Funda Toprak (Turkiya), Almaz Ulvi (Ozarbayjon), Tanju Oral Seyhan (Turkiya), Qosimjon Sodiqov (O'zbekiston), Boqijon To'xliyev (O'zbekiston), Emek Ushenmez (Turkiya), Nurboy Jabborov (O'zbekiston), Nusratullo Jumaxo'ja (O'zbekiston), Karomat Mullaxo'jayeva (O'zbekiston), Dilnavoz Yusupova (O'zbekiston), Nozliya Normurodova (O'zbekiston), Nodirbek Jo'raqo'ziyev (O'zbekiston), Ozoda Tojiboyeva (O'zbekiston)

Ushbu to'plamda "Alisher Navoiy va XXI asr" mavzusidagi 9-uluslararo konferansi materiallari jamlangan. To'plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o'rni va bugungi kun uchun ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog'liq holda matnshunoslik va tilshunoslik muammolariga doir ilmiy maqolalar o'rin olgan. Navoiyshunoslikning bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistrantlar va bakalavr talabalari hamda keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Mualliflar qarashi va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

**Ali Şir Nevai Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi
Türkiye'deki Özbekistan Büyükelçiliği
Bursa Osmangazi Belediyesi
1326 Bursa Fetih Müzesi
Bursa Uludağ Üniversitesi**

«ALİ ŞİR NEVAİ VE XXI. ASIR»

9. Uluslararası Konferans Bildirileri

8 Şubat 2024

Taşkent – Bursa – 2024

13. Алишер Навоий. «Хамса», танқидий матн. Нашрга тайёрловчи П. Шамсиев. Тошкент, «ФАН», 1960.,33-б.

14. Алишер Навоий. «Хамса», танқидий матн. Нашрга тайёрловчи П. Шамсиев. Тошкент, «ФАН», 1960., 233-234-б.

GLOBAL/KÜRESEL ŞAHSİYET OLARAK ALİ ŞİR NEVÂYÎ

Dr. Kemal Yavuz ATAMAN

Sosyal Bilimler Doktoru (Türkiye)

kyataman@superonline.com

Pr.Dr. Dilnavoz YUSUPOVA

Filologiya fanlari doktori, professor

ToşDO 'TAU, (Özbekistan)

mumtoza_dil@mail.ru

DOI: 10.52773/tsuull.navoiyconf.2024/GVJN4985

Özet. Ali Şir Nevâyî, asırlara ve insanlığa hitap eden global/küresel çok yönlü, çok büyük bir şahsiyettir. Nevâyî taşıdığı özellikleri, vasıfları itibarıyla tarihin kayıt ettiği öncü, önder kişiler arasında istisnai bir yere sahiptir. İnancı, düşünceleri, öğretileri, eserleri, şiirleri, edebiyatı, sanatı ile dikkatleri çekmiştir. Dünyanın birçok yerinde ilim, fikir, kültür, dil, edebiyat, sanat, tasavvuf, tarih, medeniyet sahasında maruf alimlerin, mütehasşsıların, idarecilerin incelediği, takdir ettiği, hayran kaldığı yüksek seviyede bir insandır. Alim, edip, sufi, mütefekkir, devlet adamı, hayırsever, vakıf insanı, toplumun bir ferdi olarak sevgi, hak, adalet, insaf, tevazu ölçülerine haiz bir şahsiyettir. O'nu kıymetli ve tesirli kılan özellikleri; aklı, zekâsı, bilgisi, birikimi ile birlikte, ahlakı, edebi, nezaketi, fazileti, insani vasıfları ve toplum tarafından çok sevilmesidir. Nevâyî hakkında kanaatlerini kitaplarında yazan çağdaşlarına, yakinen tanıyanlara göre O, inandığını söyleyen ve tatbik eden kâmil bir insandır. Yaratılışın, varoluşun hikmetine, sırlarına vâkıf, sevgiyle yoğrulmuş Hak aşığı Nevâyî'nin niyeti, çalışması, çabası insanlığın hakikati bulması, Hakk'a kavuşması, ilahi aşka erişmesidir. O'nun Türkçe üzerine çalışmaları global/küresel bir ferasetin tezahürüdür. Türklerin kendi dilleri ile Hak, hakikat, hidayet, istikamet, İlahi sevgi ve aşk üzerine istikballerini tesis etmesinde Nevâyî'nin çok önemli etkisi vardır. Geniş Türk coğrafyasını, toplumlarını etkilemiş, dil, zihin ve kalp arasında edebi sanatıyla, estetiğiyle bir ahenk kurmuştur. Çok yönlü, çok kültürlü bir dünyanın Hak, kulluk şuuru, güzel ahlak, sevgi ve aşk zemininde olmasını arzu etmiştir. Böylelikle huzuru, barışı, mutluluğu bulacağını belirtmiş, ilmi mirası ve hayat tarzıyla insanlığa emsal olmuştur. Globalleşme/ küreselleşme çağı ve insanlık için Nevâyî büyük bir hazinedir.

Anahtar Kelimeler: *Nevâyî, Global, Şahsiyet, Sevgi, Hakk, İnsan, Ahlak.*

Abstract. Ali Shir Nevâyî is a globally renowned and multifaceted personality who addresses centuries and humanity at large. With his distinctive qualities and attributes, Nevâyî holds an exceptional place among the pioneering and influential figures recorded in history. His beliefs, thoughts, teachings, works, poetry, literature, and art have captivated attention. He has garnered admiration worldwide for his contributions to various fields such as knowledge, ideas, culture, language, literature, art, mysticism, history, and civilization. Nevâyî stands out as an individual

extensively studied and esteemed by scholars, experts, and leaders across the globe. His profound impact has left an indelible mark, earning him the admiration and respect of those who delve into the realms of intellect, culture, language, literature, art, mysticism, history, and civilization worldwide. A scholar, literary figure, Sufi, thinker, statesman, philanthropist, and a contributor to charitable foundations; he is an individual as a member of society, embodying the principles of love, justice, fairness, humility, and integrity. His esteemed and influential qualities, along with his intellect, wisdom, knowledge, and accumulated experience, include his moral character, literary prowess, courtesy, virtue, human qualities, and widespread affection within the community. According to contemporaries who have expressed their opinions about him in their writings and those who have a personal acquaintance with him, he is considered a complete individual who not only professes but also practices his beliefs. Nevâyî, a true lover of God whose being is acquainted with the wisdom and secrets of creation and existence, is characterized by a sincere intention, dedicated effort, and a desire for humanity to discover the truth, attain closeness to the Divine, and achieve a state of divine love. His works on the Turkish language are a reflection of a global foresight. Nevâyî has had a significant influence on the Turks establishing their future with concepts like God, truth, guidance, direction, divine love, and passion in their own language. He has impacted a broad Turkish geography and societies, establishing harmony between language, mind, and heart with his literary art and aesthetics. He aspired for a multifaceted, multicultural world to be based on awareness of the Divine, servitude, good ethics, love, and passion. Thus, he emphasized that one would find tranquility, peace, and happiness, setting an example for humanity through his intellectual legacy and lifestyle. In the era of globalization, Nevâyî is a significant treasure for humanity.

Keywords: *Nevâyî, Global, Personality, Love, Divine, Human, Ethics.*

Giriş

Ali Şir Nevâyî insanlık tarihi itibarıyla müstesna bir şahsiyettir. Edebi yönü, şiirleri ve eserleriyle tanınan Nevâyî'nin alim, arif, sufi, mütefekkir, sanatkar, devlet adamı, kanaat önderi, hayırsever, vakıf adamı özellikleri bir bütün halinde ele alınmalıdır. O'nun dil, edebiyat, şiir bilgisi yanında ilmi birikimi, derin kapasitesi, yüksek kabiliyeti vardır. Tefsir, hadis, tasavvuf ve muhtemelen kalam, fıkıh gibi İslami ilimlere vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Nevâyî'nin, felsefe, mantık, ahlak yanında iktisat, sosyoloji, psikoloji sosyal psikoloji, insan kaynakları yönetimi, hakla ilişkiler, strateji, kritik analitik düşünme gibi modern ilimlere aşina olduğu da anlaşılmaktadır. Şiirleri, eserleri, hizmetleri, faaliyetleri incelendiğinde entelektüel düzeyi ile icracı maharetini ve meziyetini mükemmel bir tarzda birleştirdiği, başarılı bir şekilde kullandığı görülmektedir. Başarısında çok yönlü kişiliğinin etkisi söz konusudur. Nevâyî'nin en dikkat çekici özelliklerinden birisi mazi ile yaşadığı devir ve istikbal arasındaki analizleri, öngörüler, geliştirdiği stratejileridir. Şüphesiz bu konuda en bariz stratejisi Türk dili üzerindeki çalışmaları, eserleridir. Nevâyî yukarıda sayılan özellikleriyle sadece Türk ve İslâm dünyası için değil, insanlık için emsali zor bulunan ve belki de olmayan bir şahsiyettir. Başarısı Müslümanlığına, Türklüğüne, iman ve güzel ahlak sahibi olmasına bağlıdır. Nevâyî, kulluk şuuruna, varoluş ve yaratılışın hikmetlerine son derece vakıf kâmil bir insandır. Çocukluk arkadaşı, aynı cevhere, inanca, kültüre ve görüşlere sahip Sultan Hüseyin Baykara ile dostluğu Nevâyî'nin global/küresel bir şahsiyet olmasının en başta gelen saiklerindendir. Sultan'la kardeş gibi, karşılıklı güven içinde, bir çok konuda aynı düşünceye müştereken sahip olmuşlardır. Onların yaşadıkları devirde, yaşattıkları devlet ve birlikte oldukları millet kültür ve medeniyetin zirvesine çıkmıştır. Nevâyî'nin düşünceleri, öğretileri asırları aşan bir etkiye, rüzgara, ihyaya, inşaaya sebep olmuştur.

Globalleşme/ küreselleşme çağında devletlerde yaşanan bir çok krizin, problemin kaynağı yöneticilerin toplumun değerleri, kültürel yapıları ve insan unsurlarıyla mütenasip zihniyet ve siyasetten uzak kalmalarının sonucudur. Globalleşme / küreselleşme ile yeryüzünde, yeni bir toplum yapısı ve yeni bir insan profili şekillenmektedir. Bu durumda insanlığının yeni bir düzene, bu nizamı tesis edecek bilgili, güzel ahlaklı, edip, zarif, kamil, ileri görüşlü münevverlere, alimlere, yöneticilere, insanlara ihtiyacı vardır. Ali Şîr Nevâyî bu bağlamda global/küresel, örnek bir şahsiyettir. Bu çalışmada Nevâyî'nin şahsiyeti, inancı, düşünce yapısı, eğitim, görüşleri, yaklaşımları, çalışmaları, eserleri, şiirleri üzerinde durulacaktır. O'nun global/ küresel bir şahsiyet olarak hakkında yazılanlar, yapılan çalışmalar dikkate alınacak, insanlığın bilgi ve kültür hazinesine katkısı tartışılacaktır.

Ali Şîr Nevâyî'nin Şahsiyet Analizi

Nevâyî'nin tabiatı, benliği, ahlakı, huyu, karakteri, mizacı, ruhsal hali, hissiyatı, maneviyatı, eğilimleri, tercihleri, arzuları, amaçları, hedefleri, eğitimi, bilgisi, birikimi, erdemleri, kabiliyetleri şahsiyetinin analizinde dikkate alınması gereken hususlardır. Bunun için ilk müracaat edilmesi gereken kaynaklar şiirleri, beyitleri, yazıları, eserleri, hakkında yazılanlardır. Nevâyî'nin ailesi ve çevresi, yüksek derecede dini eğitimlerin alındığı, Kuran ilimlerinin verildiği bir yerdir. Nevâyî'nin İlahi aşk, insan, kainat inancı, mesuliyet şuuru, Hakk'a bağlılığı, helal yaşam, kul hakkı emanete riayet, ahde vefa gibi hassasiyetleri, yüksek ahlakı tasavvufla gelişmiş ve kökleşmiştir. İnsan hayatında bir mürşid-i kâmilin önemini Nevâyî'de görmek mümkündür. Nevâyî, Molla Camî'ye, Camî, Nevâyî'ye son derece muhabbetle bağlı kalmışlardır. Tasavvuf, Nevâyî'nin hayatı anlamasına ve anlamdirmasına yol açmıştır. Nevâyî, Molla Camî'nin edebi sanatından çok etkilenmiştir [Kut 2002:75]. Tasavvufun özü, maddesi, amacı sevgi, aşktır. Nevâyî, sevgi ve aşkı daima merkeze almıştır. O, tasavvufun "Hâlık'a itaat, mahlukâta sevgi ve merhamet" düstürünü özümsemiş, içselleştirmiştir. Tasavvufta oldukça ileri mertebelerde olduğu Aşkullah'a, Marifetullah'a, Muhabbetullah'a, Muhabbet-u Resulullah'a yönelik mısralarından hissedilmektedir [Tilavov 2018: 24].

Gerek beyitlerinde, gerek eserlerinde üzerinde durduğu konular Nevâyî'nin, zengin, esaslı ve köklü İslami ilimlere vukufiyetini göstermektedir. Nitekim bir söz vardır : "Eş şeriatı akval, et tariki efal, elmarifeti esrar" "Şeriat sözler, tarikat fiiller, marifet hakikat sırlardır." Hayatın içinde, devlet vazifesinde, toplum hizmetinde, insan içinde Nevâyî'nin sözleri ve fiillerinde bu üç esası görmek mümkündür. Nevâyî, kesbi ve vehbi ilimlerle mücehhezdir. O, varoluşun ve yaratılışın, hilkatın ve fitratın hikmetine, esrarına, esbabına vakıftır. Yaradan'a karşı tevazu ve mahviyet içerisinde. Allah (C.C.)'a ulaşmanın yolunun Hz.Peygamber (S.A.V.)'e tabi olmak, ahlakıyla ahlaklanmak olduğunu bilmektedir. Nevâyî hal, güzel ahlak sahibi, kamil sıfatlarla muttasıf insan, şair, alim, arif, edip, devlet adamıdır. O'nun bariz özelliği "insan", olmasıdır. O, "kul" olduğunun farkındadır. Kamil insan olmak Allah (CC)'a iyi bir kul ve Hz.Peygamber (S.A.V.)'a hakkıyla tabi olmakla mümkündür [Muhiddinov 2014: 490]. O, iyi bir müslüman, kamil bir insan olarak İslam'ı ve tasavvufu samimiyetle yaşamıştır. Nevâyî, aynı zamanda irfan sahibidir. Ârifler Allah (CC)'a yakın insanlardır, söylediklerini yaptıkları için şiirlerinde, sözlerinde tesir vardır. [Kartal 2014: 319]. Öyle ki, O'nun çok etkileyici münacatı halini izhar etmektedir :

"İlāhī, ekremū'l-ekremīnsin ve min günahkār. İlāhī, erhamū'r-raḥīmsin ve min tūrerūzgār. İlāhī, egerçi cūrm ü 'işyāndın özge işim yok; ammā sindin özge hem-kīşim yok. İlāhī yok irdim, bar iltiing, tıfl irdim; uluğlar çirgesige kattıing... [Nevâyî, Munâcat 2000: 294].

Kamil iman, ahlak ve hal ile kemâlâta erişen Nevâyî'nin beyitleri, yazıları ve eserleri Allah (CC)'ın sevgisini ve rızasını kazanmaya yöneliktir. O'nun hayat tarzı, tercihleri ve kabulleri bu istikamettir. Nevâyî çok kültürlü bir toplumda yaşamıştır. Çok yönlü kişiliği ile toplumda,

farklılıkların yönetilmesinde Sultan Baykara'nın en güvenilir, kuvvetli, maharetli yardımcısı olmuştur. Nevâyî çok kültürlülüğün, çok renkliliğin yaratışın hikmeti olduğunun farkındadır. Kuran'ın verdiği bilgiler bu yöndedir. Yazdıkları, yaşadıkları ve yaptıklarına bakıldığında arının her çiçekten aldıklarıyla bal yapması gibi her güzelliğe, her iyiliğe, her doğruya kapı açtığı, bir çok kişiyi ve kesimi kuşattığı, itibar ettiği anlaşılmaktadır. Nevâyî, helal ve haram konusunda hassas ve dikkatlidir. İslam hayatı, helal ve haram, sevap ve günah, iyilik ve kötülük çizgisiyle tanımlamaktadır. Nevâyî, haksız kazanç sağlayanlara, yolsuzluk yapanlara, aldatan tüccarlara, sahte din adamlarına karşı tepki göstermiş, mücadele etmiştir. Toplumun refahına, birliğine, ilerlemesine çok önem vermiştir [Boltabayev 2021: 423-424]. Nevâyî, her yönüyle “emin” bir kişidir. Emanete riayet eden, güvenilir bir şahsiyettir. Enes b. Malik (r.a) den rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (S.A.V) şöyle buyurmuştur: “Emaneti (güvenilirliği) olmayanın imanı, ahdi olmayanın da (sözünde durmayanın da) dini tam (kâmil) değildir.” (Beyhaki) (<https://www.kadinveaile.com/kullukta-ahde-vefa-2/>) Yerine göre Sultan , yerine göre halkın nezdinde emanete ihanet etmemiş, ahde vefa göstermiştir. Bu yüzden hem Sultanın, devletin hem de halkın itimadını kazanmıştır. Ancak, bunu bir kulluk vazifesi olarak telakki etmiştir. Emanete ihanet eden, ahde vefa göstermeyen devlet memurlarının görevden alınmalarını sağlamıştır. Haksızlık, yolsuzluk yapanlarla, vazifesini kötüye kullananlarla mücadele etmiştir [Bulut 2017: 24]. Hak ve adalet inancı çok kuvvetlidir. Söylemleri ile eylemleri, kişinin kendi hayatı, iç dünyası ve toplumsal yaşamında hak, adalet, insaf, sevgi, merhamet, vicdan, cömertlik, sehavet, diğerkamalık üzerine bina edilmiştir. İnsan, toplum, devlet ve insanlığı bir bütün olarak görmüştür.

Nevâyî, zamanı, dünya ve ahireti fena ve beka olarak ele almıştır. Nitekim “Fani” ikinci mahlasıdır. Dünya fena / fani, ahiret edebi/ bakidir. Ancak, dünya ahiretin tarlası, imtihan yeridir. Ömür, insanın hayatını imar etmesidir. Nevâyî, fani olana değer vermemiş, ahirete hazırlık yapmanın dünyayı değerlendirmekle mümkün olacağını ifade etmiştir. Hayat ve zaman tektir. Bu idrak izan ile hayatını ihya etmeye çalışan birisidir. O'nun özü, sözü ve fiilleri arasında tenasüp vardır. Hz.Mevlânâ'nın “Ya olduğun gibi görün, Ya görüldüğün gibi ol” ilkesi Nevâyî'nin hayatında makes bulmuştur. Nevâyî'nin Kuran-ı Kerim Nahl Suresi 90 ncı Âyetinde geçen ilkeleri şiar edindiği, beyitlerinde, şiirlerinde, kitaplarında bunların yer aldığı görülmektedir.

Nahl (16) “Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği ve yakınlığı olana (özellikle akrabaya muhtaç oldukları şeyleri) vermeyi emreder; ahlâksızlığı/hayasızlığı, fenâlığı, zulmü/azgınlığı yasaklar. İyice anlayıp tutasınız diye size (böylece) öğüt verir (90).” O'nun hayatında adalet, iyilik, yardım severlik, güzel ahlak ve haya daima öndedir, zulme karşıdır. Nevâyî'nin en bariz güzelliklerinden birisi kendisini topluma ve insanlığa adanmasıdır. Hayatını toplum nasıl hizmet edebilirim, diye geçirmiştir [Türk 2019:32]. Nefsini düşünen, bireyci, bencil, değildir, cimrilikten beridir. Manevi değerleri öne çıkaran, sahiplenilen bir şahsiyettir. Manevi değerlere bağlılığı ve aidiyet duygusu çok güçlüdür. Nevâyî hat, resim, mûsiki ve mimari sanatlarıyla meşgul olmuştur. Kültürel birikimi ile toplumda tesiri, itibarı artmıştır [Banarlı 1998: 424]. Tıp eğitimi dahi almış, musikide iyi bir yere gelmiştir. Bütün bunlar O'nun hayata ve topluma daha çok nüfuz etmesine, fayda sağlamasına sebep olmuştur. Memleketin en nüfuzlu bir şahsiyeti olarak fikir ve sanat eserlerini her şeyden üstün tutmuş, milli dil ve edebiyat akımına liderlik etmiştir [Köprülü 1945: 300-301]. Tarih, ahlâk ve tasavvuf konusunda görüşleri, Türkçe dilinin kullanılmasındaki iddiası, kararlılığı ve mücadelesi dikkatleri ve alakaları çekmiştir. Topluma milli edebiyatı ile yaklaşmanın, halkın kendi dili ile yazmanın, milli kültürün kökleşmesine, halkın irşadına katkı sağlayacağına inanmış, gayesine vasil olmuştur [Kafesoğlu 1962: 9]. Dilin, milli kültürün en önemli unsurlarından birisi olduğuna inanmıştır. Zira, dilleri, edebi mirası aynı olan milletler birlik, beraberlik ruhunu taşır ve muhafaza ederler. Dillerini kaydeden milletler başka cemiyetlere karışır, erimeye mahkum olurlar [Coşan 2022:16]. Osmanlı topraklarında Fatih Sultan Mehmed beylikleri ortadan kaldırarak siyasi birliği

kurarken, Türkistan'da ise Ali Şir Nevâyî dilde birliğin temellerini atmıştır [Kartal 2014: 318]. O, zengin, servet sahibi, varlıklı bir insandır. Hayrî faaliyetleriyle halkın gönlünü kazanmış, fakirlere yardım etmiştir. 370 hayrâtının içinde kervansaraylar, mescitler, camiler, tekkeler medreseler, köprüler bulunmaktadır [Tarlan, 2002 : 3]. Nevâyî, bütün bu halleriyle insanlığa örnek teşkil eden global/küresel bir şahsiyetin gerçek özelliklerini taşımaktadır.

Nevâyî'nin Yenilikçi Yönüne İnsani Bir Kaç Örnek:

Kuşaklar Arası Boşluk (Generation Gap) Kavramı

Şair, eserlerinde kuşaklar arası ilişkilerin çok hassas olduğuna özel bir dikkat gösterir. Çünkü bu gerçekten çok karmaşık bir meseledir. Batı dünyasında kuşaklar arası boşluk (generation gap) diye bir kavram vardır. Bu terim, bir termin düzeyine ulaşmış durumdadır. [Гущина 2023: 2]. Dolayısıyla insanlık sınırlarının aşılması, yüksek değerlerin kaybolması olarak değerlendirilebilir. Genç ve yaşlı kuşaklar arasındaki boşluk, iki kuşağın birbirinden uzaklaşması, birbirleriyle iletişim kuramaması büyük sorunlara yol açmaktadır. Bu meseleyi gidermek için gençlerin ve yaşlıların birbirlerine saygı ve sevgi göstermeleri gerekir. Şairin düşüncesine göre, her insanın hayatta, toplumda bir yeri vardır. Gençler gençliklerini hissetmeli, buna uygun davranmalı - cesur olmalı, düşünce üretmeli, aynı zamanda büyüklere saygı göstermelidirler. Yaşlılar da kendi değerlerini bilmeli - sabırlı, sakin bir şekilde, doğru olanı yapmalı, örnek olmalı, hallerine uygun olmayan şeylerden kaçınmalıdırlar:

Kim ki uluğrak anga hizmet kirek,

Ol ki küçükrek anga şefkat kirek. [Nevâyî, Hayret'ü'l-Ebrar 2021: 188].

Metinde ifade edildiği gibi, bir kişi yaşça ve statü olarak diğerlerinden üstünse, gençlerin ona hizmet etmeleri beklenir. Aynı çatı altında yaşayan büyüklerin, gençlere şefkat ve sevgi göstermeleri gereklidir.

Hayret'ü'l-Ebrar destanının 20. makalesine "Hâce Muhammed Pârsâ ve oğlu Hâce Ebû Nasr" hakkında bir hikaye vardır. Hac ziyaretine gidenler hac görevlerini tamamladıktan sonra Nakşibendi Şeyhi Hâce Muhammed Pârsâ'ya "dua et" diyerek başvururlar. O da hac yolunda kendisine refakat eden oğlu Hâce Ebû Nasr'ı dua etmeye uygun bulur, oğlundan dua etmesini ister. Oğul, babasının bu güveninden etkilenerek, gözleri yaşlı olarak hacıların duasını yapar."

Sa'y etibân öyle atâdek kişi,

Yetti bu gayratğa oğulning işi. [Nevâyî, Hayret'ü'l-Ebrar 2021: 368].

Nevâyî'nin tasvir ettiği bu baba-oğul ilişkisi, bir kişinin karakterini ve başarılarını etkileyen aile içi ilişkilerin önemini gösterir. Metinde ifade edildiği gibi, baba-oğul ilişkilerinde samimiyet, güçlü sevgi ve karşılıklı saygı, kişinin olgunluğuna ve yüksek seviyeye ulaşmasına katkı sağlar.

Nevâyî'nin bu örneği, Müslüman Doğu kültüründen güzel bir örnek olup, aile değerlerinin ve sevgisinin önemini vurgular. Oğul, babasının öğretilerinden etkilenerek olgunluk seviyesine ulaşırken, baba da oğluna rehberlik edip, sevgiyle yaklaşır, onu destekler. Bu hadise aile içindeki sıcak, anlayışlı ve saygı dolu ilişkilerin ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Nevâyî'nin Munşâât adlı eserinde yer alan 56. mektup, Hüseyin Baykara'nun oğlu Badiuzzamân Mirza'ya gönderilmiştir. Nevâyî, mektupta oğlunun babasına nasıl bir tutumla yaklaşması gerektiği hakkında düşüncelerini dile getirir. Şair, bu konuda kendi görüşlerini dini hikayeler, hadislerle destekleyerek paylaşır. Ayrıca, Peygamberlerin hayatından örnekler verir ve Allah(C.C.)'ın elçilerinin bile babalarına saygılı davranmazlarsa İlahi azaptan kurtulamayacaklarını vurgular. Yusuf (A.S.) Peygamberin hikayesini örnek göstererek, şöyle yazar:

Yusuf aleyhisselâm Hazreti Ya'kub Aleyhisselâmgâ bir marta yanlış tarzda âdâbsizlik kilgani uçun barça Paygambarlardan yetmiş yıl keyin cannatga kiradi. [Nevâyî, Munşâât 1988: 166]

(Anlamı: Yusuf aleyhisselâm, bir defasında Hazreti Yakub'a karşı yanlış bir davranışta bulunduğu için diğer Peygamberlerden yetmiş yıl sonra cennete girecektir.)

İnsan İçin Mutlu Olma Yolu

İnsanlık dünyada binlerce yıldır yaşamaktadır. İnsanın yaşamı ve mutluluğu hakkında sayısız şair ve yazar düşüncelerini ifade etmişlerdir. İnsanın iç huzuruna, mutluluğa, nasıl, ne zaman ulaşabileceği hususunda dünya edebiyatçıları çok durmuşlardır.

Shakespeare, Cervantes, Goethe, Dostoevsky, Tolstoy, Kafka, Camus, Marquez ve diğerlerinin eserlerinde, insanın iç dünyasına yöneldikleri görülmektedir. Kişi, bu eserlerde kendisini bulmaktadır. Onların romanlarındaki her karakter, insandan bir parçayı yansıtmaktadır. Bu nedenle "Hamlet"i, "King Lear" tekrar tekrar okunur, deli şövalye Don Quixote'nin rüyalarına hayran kalınır. "Yalnızlık Yüzyılı"nda, insanın en derin duyguları bulunur. Bu eserler insana adeta kendisinden bahseder, insan hakkında hikayeler anlatır. Bu yazarlar insanın varlığını eserlerinde bulurlar, insanın kaderini görürler. Ancak, insanın gerçek mutluluğu nedir, nerededir, nasıl ulaşılır sorularına bunlarda cevap bulmak mümkün değildir. Okuyanlar, sanki "insan hayatı trajediden ibaret" sonucuna varırlar Büyük yazarlar insanın şerefli, kutsal olduğunu belirtirler, ancak bu kudsiyetin sebebini açıklamazlar. Onlar, insana has olan özgürlüğü öğretirler, fakat insanı kötü akıbete götürecek yanlış tutum ve davranışları da öğretirler. Nefsin eğitimi için ne yapılması gerektiği hakkında ise durmazlar. Bu tam anlamıyla bir muammadır. Bu sorunlar derin ve görünmeyen bir düğüme benzer. Ali Şir Nevâyî ise bu sorunlara kendi eserlerinde mükemmel cevaplar vermiştir. Bu yönüyle Nevâyî, dünya edebiyatında Hazreti Mevlana ile benzer yerdedir ve aynı konumdadır. Bu husus birkaç yere dayanağı vardır. İlk olarak, Ali Şir Nevâyî her zaman önce kendini yönelmiş, başkaları için söylediklerini kendi nefesine telkin, tatbik etmiştir. Büyük düşünür eserlerinde, her bir kişinin önce kendini "insan" olarak görmesine, "şerefli mahlukat" sıfatına yakışır hale gelmesine, buna çaba göstermesine dikkat çekmiştir. Çünkü bu dünya insan için yaratılmıştır. Sadece insanoğlu, Yaratıcı tarafından yaratılışın sırlarını bilmeye layık kılınmıştır:

Gancing arâ nakd ferâvân edi,

Lek bârıdın ğaraz insân edi. [Nevâyî, Hayret'ü'l-Ebrar 2021: 30].

Tarihî kaynaklar aracılığıyla şairin hayatı ve yaşam tarzıyla ilgili bilgilere bakıldığında Ali Şir Nevâyî'nin kişisel yaşamında, kendi ifadeleri ve yaptığı işler arasında bir fark görülmemektedir. O'nun söyledikleri ve yaptıkları arasında uyumsuzluk yoktur, bütünlük vardır. Ali Şir Nevâyî'nin inandıkları ve yaşamı arasında farklılık olmaması nedeniyle şahsına hayranlık duyulmuştur. Batı kültüründe "yetenek sahiplerinin günahlarını affetmenin mümkün olduğu" anlayışı bulunmaktadır. Ali Şir Nevâyî nezdinde, herhangi büyük bir kişi, büyük bir bilge, öncelikle "insan" olmalıdır. Kişi, bu sığata, şerefe layık olmalıdır. Tarihçi Handamir'in Nevâyî'ye adanmış "Mekârim ul-ahlâk" risalesine verdiği isme dikkat etmek gerekir: "Saygıdeğer Ahlak". Tarihçi, "Büyük İşler" ya da "Büyük Yaratıcılık" dememiş, "Büyük Ahlak" demektedir [Handamir 2018]. Böyle bir tanımın insanlar arasında sadece Peygamberimiz için kullanıldığını varsayarsak, Handamir'in Nevâyî'nin kişiliğini ne kadar önemseydiğine şahit olabiliriz. Bu durum, Ali Şir Nevâyî'nin manevi, kültürel dünyasını gösteren, özüyle, sözüyle, haliyle insanları etkilediğini göstermektedir. Ahlak-toplum bütünlüğü Ali Şir Nevâyî'nin eserleri ve yaşamında görülmektedir. O'nun mümtaz hali çağdaşları ve sevenleri tarafından takdir edilmiştir. Büyüklük, büyük işlerle değil, önce insanın ahlakından, niyetinden başlar. Nevâyî erken yaşlarda, gençliğinde büyük amaçlar için temiz, sağıh bir niyetin gerekli olduğunu çok iyi anlamıştır.

İkinci olarak, büyük düşünür aşk ve sevgiyi insan hayatındaki en kutsal duygu olarak görmüş ve insanı toplumu koruyan üstün bir değer olarak tanımlamıştır. O'nun sevgisi çevreye, insanlara, aileye, dostlara, komşulara ve Yaratıcı'ya yöneliktir. Bu hal bir zenginlik olup, çevreye, insanlara, aileye, dostlara karşı derin sevgi ve saygı ile oluşturulmuştur. Şairin eserlerinin temel konusunu aşk olarak belirler. Nevâyî, bir gazelinde şunları yazmıştır:

Ey Nevâyî, işk atvârini hifz aylay degan,

Barça işni tark etib, kılsın bizing divânni hifz –

"Kim aşk yolunu seçmek ve ona dahil olmak isterse, tüm işleri bırakmalı ve bizim divanımızı ezberlemelidir." Nevâyî'nin düşüncesine göre, insanın içindeki "nefs hastalığı"nı, yani insanın olumsuz ahlakını aşk iyileştirir. Aşk her türlü hastalığa şifadır. Çünkü temiz aşk - yüksek bir makamdır. Bu aşk yolunda nefsten geçmek şereftir. Ancak bundan önce nefsi yenmek, ıslah etmek, "öldürmek" gerekir:

Desang, bu yolda ölay, nafsni burun öltur

Ki, işk şar'ida göyâ bu nav' keldi kisâs. [Nevâyî, Ğarâ'ib'ü's-Sığar 1988: 272].

Nevâyî, şairlerin özgün, kendilerine has amacını - insanlığa fayda sağlamak olarak görmüştür. Hayret'ü'l-Ebrar destanındaki on üçüncü makale, bulut gibi fayda getiren insanlar hakkındadır. Şair, insanlara iyilik yapmanın gerektiğini, onların yükünü hafifletmenin önemli olduğunu belirtir. Eğer buna imkan yoksa, iyi söz söylemeyi alışkanlık haline getirmenin önemli bir iş olduğunu söylemektedir, çünkü bu büyük bir iştir. Eğer buna ulaşamıyorsa insan, içini göğsüne yaslamalıdır. Sözle yardım etmek mümkün olmasa bile, insanların kalbini anlamaya çalışmalıdır. Eğer insanlar mutluysa mutlu, eğer başları sıkışmışsa, üzgündürler.

Söz bile nef' olmasa el pişesi,

Yahşı kirek könglide endişesi.

Köngli kişi hoşluğıdın hoş kirek,

Nâhoş eger bolsa, müşevveş kirek. [Nevâyî, Hayret'ü'l-Ebrar 2021: 188]

(Anlamı: Eğer insanlara söz ile yardım etmek elinden gelmiyorsa onlara gönlünde iyi niyet besle. İnsanların mutluluğundan mutlu olmak, üzüntülerine de ortak olmak gerek).

Nevâyî, en yüksek insan olarak kalbinde kötü ve düşmanlık olmayan kişiyi anlatır:

Ol ki bu ahlâk ile eyleb hırâm,

Yitse cefâ eylemegey intikâm.

Belki küdüretni sefâ eylegey,

Niçe cefâ yitse, vefâ eylegey.

Anı beşer haylining insâni bil,

Âdamiyler âdemiysi anı bil. [Nevâyî, Hayret'ü'l-Ebrar 2021: 274]

(Anlamı: Böyle bir ahlakla davranan insan, kendine cefa edenden intikam almayı düşünmez. Hatta kaygıları safa bilir, ne kadar cefa görse de vefa gösterir. Böyle insanı insanların insanı, gerçek insanların en iyisi bil.)

Gerçekten temiz bir insan, intikam almaktan bile vazgeçebilir, başkaları ona haset etsin, zarar versin, umursamaz, zalimlere bile iyilikle karşılık verir, böyle faziletli bir kişi insanların en iyisi olarak kabul edilir.

Bu makaleden sonra Hazreti Eyyub'un hikayesi anlatılır. Eyyub bin Halaf Hazraci (677-767) namaz kılarken yeraltı geçidinden evine bir hırsız girer, birçok eşyasını alıp geri dönerken delikten geçemez. Bunun üzerine namazı bitiren Şeyh ayağa kalkar ve hırsız: "Çok yoruldu, delikten değil kapıdan dışarı çık" der. Bundan etkilenen hırsız gözlerinden yaş döker, tövbe ederek ve doğru yola girer.

Ali Şir Nevâyî, insanlıkta merhametle dolu, cezalandırıcı olmayan bir kalbin, her türlü kötülükten ve karanlıktan uzak durma noktasında olduğunu vurgular. Gerçek insanlık bağışlamada, intikamda değil, cahillikle savaşta ve bilgiyle karşılık vermekte yatar. İşte bu tür insanlık anlayışı, küreselleşme sürecinde bilgi ve maneviyata büyük ihtiyaç duyan insanlar için kurtulma nedenidir ve mutluluğa ulaşma yolunda bir çabadır.

Nevâyî'nin Şahsiyeti Üzerine Çağdaşlarının Görüşleri

Tezkireler edebiyat ve kültür tarihine ışık tutan kaynaklar olup, en yakın kişilerin gözlemlerine ve kanaatlerine dayanır [Özdarendeli 2013:2045] Nevâyî'nin yukarıda şahsiyeti ile zikredilen konularda çağdaşı alim, edip, yönetici ve sanatkarların ifadeleri önemlidir. Nevâyî çok küçük yaşlarda karşılaştığı Timur'un tarihçisi, şair Şerefüddin Ali Yezdi ile karşılaşır, verdiği cevaplar karşısında takdirini ve duasını alır. Talebelik yıllarında Meşhed'de Horasan'ın meşhur şairi Kemal Türbetî ile karşılaşır. Hafız Şirazi'nin beyitleri hakkında verdiği cevaplara binaen Türbetî'nin dikkatini çeker. Türbetî, genç Nevâyî'nin zekasına, mantığına hayran olur. Bunları Nevâyî daha sonra Mecâlis Un-Nefâis adlı kitabında anlatır [Nevâyî, Mecâlis Un-Nefâis 1997: 31; 40]. Meşhur fakih Ebu'l-Leys'in oğlu Semerkand'ın ileri gelen alimlerinden Hâce Fazlu'llâh-i Ebu'l-Leysî, Mevlânâ Abdu's-Samed-i Bedahşî, Mevlana Yusuf gibi alimler Nevâyî'nin edebi sanatı, sanatı gücü yanında bir çok fazileti hakkında takdirmek beyanlarda bulunurlar [Eraslan II-2001: 380]. Devlet Şah (Alâüddeve Bahtışah Gâzi Semerkandî)'in Devletşah Tezkiresi' Nevâyî'nin kıymetini en güzel takdir eden eserlerdendir. Müellif Nevâyî hakkında şunları yazmıştır: “O, zayıfları tehlikeden kurtarandır; kendinden evvel gelenlerin olduğu gibi kendinden sonra gelenlerin de kemalâtı onun kemalâtı yanında hiçtir. Keremin temelini kurmuş, büyüklüğün usulünü ihya etmiştir. Âlimlerin muinidir. Fâzılları yetiştiren, fakirleri kuvvetlendiren odur. İlimlerin bütün şubelerini tab'ı seliminin ölçüsü ile ölçüp tartan; iyisini kötüsünü ayıran odur. Kalemin ve kılıcın hakiki efendisi Nizamülmilleti veddin Ali Şîr'dir. Dünya büyükleri onu methetmişlerdir. İyi huyların kendisinde toplandığı bir şahsiyettir. Melek gibi masum Ali Şîr, kerem ve mertliğin unsurudur. İsa gibi tabiat pisliğinden sıyrılmıştır. Temiz ve aiftir” [Tarlan 1942: 5]. Müellif, Devlet ricalinin, sultanların, âlimlerin, ediplerin Nevâyî'yi takdir ettiklerinden, zamanın padişahının ondan tavsiyeler aldığından, ileri gelenlerin O'nun sohbetlerinden faydalandıklarından, servetini hayır ve hasenata harcadığından bahsetmektedir [Lugal 1977: 570-583]. İslam ve İran tarihini ihtiva eden Ravzatüssufa, Mirhond tarafından yazılarak Nevâyî'ye ithaf edilmiştir. Mukaddime bölümünde müellif tarafından Nevâyî hakkında şunlar yazılmıştır : “İnsaf ve adalet mesnedi, riyaset ve eyalet mansıbı, şairliğin yüksek rütbesi, hünerverliğin kıymetli mertebesi; idrak sahiplerinin göz bebeği, ilmî ve amelî kemalâtı kendinde toplayan, haşmetve debdebesine rağmen hakiki bir sufi gibi kalbi temiz olan Ali Şîr ile bezenmiştir” [Tarlan 1942: 6]. Mirhând, Nevâyî ile ilk defa karşılaştığında kanaatini şöyledir : “Meclisine dahil olunca hakikaten suret ve şekle bürünmüş bir ruh, bir melek gördüm ki kerim olan zâtı fazilet ve edeb; yüksek tabiatı da manaların hakikatlerini ve inceliklerini anlamak hususunda bütün akran ve emsallinin fevkinde idi” [Tarlan 1942: 6]. Mirhând'ın Nevâyî'nin şahsiyeti hususunda şunları ifade etmiştir: “Temiz ahlaklı, samimi bir insan, tedbirli ve heybetli bir devlet adamı. Onun başlıca hususiyeti, ömrünü ve mesaisini ancak büyük ve güzel işlere hasretmek, bayağılıktan ve küçük işlerden sakınmaktır” [Togan 1950: 352]. Babürşah'ın yazdığı meşhur Babürname eserinde Nevâyî'nin şahsiyeti hakkında şunlar yazılıdır: “Mirza'nın beyi değil, belki musahibi idi. Çocuk iken bir mektepte imişler, hususiyetleri çokmuş... Ali Şîr Bey tabiatının nezaketi ile meşhurdur. Halk onun nezaketinin, devletinin gururundan geldiğini zannederdi; fakat öyle değilmiş ve bu sıfat onda fitrî imiş. Semerkand'da ikende böyle nazik tabiatlı imiş. Ali Şîr Bey emsalsiz bir adamdı. Türk dili ile o kadar şiir söylemiştir ki kimse o kadar çok ve güzel söylememiştir.” [Babur 1990, 126]. Nevâyî'nin çok yönlü kişiliğine işaret eden Babürşah şahsiyeti ve hususiyetlerine dikkat çekmiştir. “Fazıl ve hüner ehilleri için, Ali Şîr Bey kadar mürebbî ve hâmî olan bir adamın hiçbir zaman zuhur ettiği mâlum değildir” diyerek, musiki ve resim alanındaki hünerlerine de işaret etmiştir. “Bu kadar hayırlı işlerde pek az kimse bu derece muvaffak olabilir” [Babur 1990, 126].

Nevâyî hakkında en muteber ve kıymetli değerlendirmeler Molla Câmî'ye aittir. Abdurrahman Câmî Herat'ın “beş allâmesi”nden biridir [Togan 1988: 16]. Câmî ve Nevâyî'nin Mevlana Celaledin Rûmî ile Şems, Emir Husrev ve Hâce Nizameddîn Dihlevî'nin yakınlıkları

gibidir, hayat boyu da devam etmiştir [Moeen Uddin 2012: 2]. Câmî yazdığı eserlerde sık sık Nevâyî'nin faziletlerinden bahsetmektedir. “Bir dehir boyunca erdemlerin sireti (yolu) üzre yürüdün ve erdemlerini savaşıarak elde ettin ve adınla bütün yeryüzü halkını aştın; bunun için onu (adını) erdemliler üstünde tasvir ettim (yazdım) [Levend 1965: 73]. Câmî Nevâyî'nin müşşidi, Nevâyî O'nun mürididir. Dolayısıyla Câmî'nin sözleri diğer müelliflere göre çok daha önem arz etmektedir.

Zeyneddin Muhammed Vasıfî'nin yazdığı Bedâi'ü'l-Vekayi hatıratında Nevâyî hakkında bir çok şey yazılmıştır: “Emir Ali Şîr Nevayî'nin insanı hayrette bırakan güzel tedbirleri, garip hikâyeleri ve mizacının inceliği ve ahlakının güzellikleri ve fazl ve kemal sahiplerine hüsn ü imtızacı üzerinde âdil sultanın sorduğu sual hakkındadır.” [Boldırev 1988: 208].

Nevâyî'nin şahsiyeti hakkında en dikkat çekici ve çarpıcı tesbitler, kanaatler, fikirler Sultan Hüseyin Baykara'ya aittir. Hüseyin Baykara Nevâyî ile ilgili bir Risâle Yazmış, O'nu çok sevdiğini, varlığından dolayı sevincini anlatmıştır [Levend 1965: 38]. “...Hak sözü edasında yiğit yani Mir Ali Şîr, Allah onun şanını düzeltsin, şiirlerinde Nevayî mahlasını kullanmasıyla meşhurdur. Türk dilinin ölmüş cesedine Mesih nefesi ile ruh giydirdi ve o ruh bulanlara Türk usulü sözlerle atkı ve çözgü iplikleriyle dokunan cennet elbisesi giydirdi.... Her şiir türü meydanına hızlı at sürdü. O dil kılıcı ile sahip olduğu memleketlere ülkeler kattı. O'nun nazmı vafında dil ve beyan acizdir” [Baykara Risâle 1995: 13-14]

Nevayî, kardeşinin Sultan Baykara'ya karşı ayaklanması ile hakkında çıkan dedikodulara çok üzölmüş, bunun üzere Hüseyin Baykara çok kıymetli ve önemli bir ferman çıkarmıştır: “... Emir Ali Şîr Nevayî, şefkatli kalbi ile bu yüksek devlet güneşinin tulûu zamanından beri temiz niyetli fikrini, büyük kudret ve dirayetli niyetini bu devletin yükselmesi uğrunda sarf etmiş, azamet ve rütbesini benim kardeşim derecesine yükseltmiştir. Ve bu yakınlık günden günebelki saatten saate ziyadeleşmektedir. Hatırıma geldi ki, bu sırada müşarün-ileyhin kardeşi tarafından vaki olan ve affına karar verilen yolsuz hareketleri, bazı yanılanlar ve gaflete düşenler Umdetü'l-memleke olan müşarün-ileyhin üzerine müessir zannederler. Memleketin dahilinde herkese emrediyorum ki ve herkes bilmelidir ki, onun bizim nezdimizdeki mahremiyet ve hususiyeti tasavvur ettiklerinden çok daha ziyadedir. Ve bilâ istisna herkes ona azamî hürmetle mükelleftir” [Yıldırım 2008: 110]. Baykara'nın Nevayî'ye yazdığı Mektuplarda “Elhâkir Hüseyin” imzası kullanmıştır. Nevâyî'nin Baykara nezdindeki şahsiyetine olan hürmet açısından çok mühim bir husustur [Tarlan 1962: 3].

Nevâyî'nin şahsiyetin hakkında sultan, alim, edip, sanatkar bir çok kişi eserlerinde yer vermişlerdir. Bu görüşler bizzat yaşananların yaşayanlar tarafından yazıya aktarılmasıdır. Halk içinde bir hikaye fıkra ve efsaneler de Nevâyî'ye mal edilmiştir [Özdarendeli 2013: 2053]. Fıkralarda Nevayî, keskin zekâsıyla, hazırcevaplığıyla sultana üstün gelmektedir. O toplumda çağdaş bir tabirle “rol model” haline gelmiş, yazılı eserlerinde olduğu gibi halk içinde de sözlü “Nevâyî Külliyyatı” oluşmuştur [Türkmen 2002: 23-26].

Sonuç

Nizâmiddin Mir Alisher Nevâyî, Özbek halkı ve tüm Türk dünyasının tanınmış şairi, düşünürü olarak dünya edebiyat tarihinde kıymetli bir yere ve öneme sahip, büyük bir düşünür ve sanatkardır. Şairin eserlerinde insanın manevi ve ahlaki olgunluğu, ilk sırada bulunur. İnsanlık, samimiyet, nezaket gibi ahlaki değerler, erdemler şairin felsefi düşüncesinin temelini oluşturur.

Nevâyî büyük bir şahsiyet sahibidir. Kırk yaşında kendisine ait mal-mülk dünyasından ayrılarak hayır faaliyetlerine yönelmiş, mal varlığını vakfetmiştir. Mal varlığının büyük bir kısmını eğitim kurumları, misafirhaneler, dergahlar, kalandarlar, kambağal-muhtacalar, yetim-esirlerin ihtiyaçları için harcamış, diğer bir kısmını ise ilim-sanat ve edebiyatın gelişmesi yoluna bağışlamıştır. Nevâyî'nin doğrudan maddi ve manevi desteğiyle, birçok bilginin, bilimsel faaliyet yapanların, tarihi eserler yazarların, sanat ustalarının eserlerine özen gösterilmiştir.

Nevâyî tarihî kaynaklarda daima yüksek bir hürmetle ile anılmıştır. Ali Şir Nevâyî'den sonra Türk şairleri, onun izinden gitmeyi, eserler yazmayı kendileri için bir şeref olarak görmüşlerdir. Devletleri , toplumları , insanları etkilemiştir. Nevâyî hakkında makaleler, kitaplar yazıldıkça, konferanslar düzenlendikçe, araştırmalar yapıldıkça, bunların sayıları arttıkça O'nun kıymetinin ve ehemmiyetinin daha çok ortaya çıkacağı söylenebilir. Nevâyî'nin global/ küresel vasıfları, fikirleri, teşebbüsleri yeterince ve gereğince incelenmemiştir. Bunlar üzerinde daha çok çalışılabilir. İlim, kültür, sanat sahasında yapılacak nitelikli çabaların ilim dünyasının yanında, hem Türk- İslam ve hem de insanlık alemi için global/küresel ufuklar açacağı, faydalar sağlayacağı düşünülebilir.

Kaynakça

- Arat, Reşit Rahmeti. (1985), Babürnâme, Ktb Yay., Ankara.
- Babur Zahireddin Muhammed (1990). Baburname. Taşkent: Yulduzça yayinevi.
- Baykara Husayn. (1995). Risale: Divan. Taşkent: Şark yayinevi.
- Banarlı, Nihad Sami. (1998). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Meb, Ankara.
- Boldırev, A. N. (1988). Çağdaşlarının Hikâyelerinde Nevayî, Tday-Belleten, Çev. Rasime Uygun, Ankara.
- Bulut, Serdar. (2017). Asya Coğrafyası'nın Büyük Edibi Ali Şir Nevâyî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri Ve Türk Dili'ne Katkıları. Asya Studies, 1(1), 23-41. <https://doi.org/10.31455/Asya.334014>
- Boltabayev, Saidbek. (2021). Ali Şir Nevâyî'nin Toplumsal Meselelere Kritik Analitik Bakışı, 3rd International Symposium On Critical Analytical Thinking 4-5 December 2021 (Iscat 2021) <https://doi.org/10.33793/Acperpro.05.01.42>
- Boltabayev, Saidbek. (2021) Türk Dilinin Üstadı Ali Şir Nevayî'nin İlim Hamiliği, Karabük Üniversitesi Yayınları.
- Coşan, Mahmud Esad. (2022) Dilimiz Ve Kültürümüz, 4. Baskı, İstanbul.
- Ergin Sol, Selma. (2004). Ali Şir Nevayî'ye Bağlı Olarak Anlatılan Fıkralar, Milli Folklor. Ankara.
- Handamir, Giyaseddin. (2018). Mekârim ul-ahlâk. Taşkent: Akademnaşr yayinevi.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1962). Ali Şir Nevâyî Devri Tarihine Bir Bakış, Türkiye Harsî Ve İctimâî Araştırmalar Derneği, İstanbul.
- Kartal, Ahmet. (2014). Ali Şir Nevâyî'de İrfan. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (Tdkb).
- Kleinmichel, Sigrid.(2004). Neva'i-İ Bineva. Ali Şir Nevâyî'nin Şiirleri Üzerine Bazı Düşünceler. Ali Şir Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri Atatürk Kültür Dili Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 825 Ankara. 49-55.
- Köprülü, M.Fuad. (1945). Çağatay Edebiyatı, İslam Ansiklopedisi, 3. Cilt, İstanbul.
- Kut, Günay. (2020). Ali Şir Nevâyî'nin (Ö. 906/1501) Türkçe Yazma Bilinci Ve Kimi Dikkat Çekici Eserleri İle Kâtiplere Serzenişi. Kültürk (1), 73-81.
- Kut, Günay. Divan Şairi Olarak Nevâyî Ali Şir Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri Atatürk Kültür Dili Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 825 Ankara. 74-85.
- Levend, Agah Sırrı.(1965). Ali Şir Nevâyî (Hayatı-Sanatı-Kişiliği), TDK Yay., Ankara, C.I.
- Lugal, Necati.(1977). Devletşah, Devletşah Tezkiresi I-II-III-IV, Kervan Yay., İstanbul.
- Moeen Uddin, Ghulam (2012). Ali Şir Nevâyî Ve Molla Câmî, Fatih Ü., Doğumunun 570. Yılında Ali Şir Nevâyî Sempozyumu, (Basılmamış Bildiri), 1-6.
- Muhiddinov, Muslihiddin., Eltazarov, Julibey (2014). Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerinde Kâmil İnsan Kavramının Yorumu Ve Onun Çağdaş «İnsani Gelişim» Düşüncesiyle Felsefi-Estetik Açından Bağlantıları. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (Tdkb), 487-497.
- Nevâyî, Alişir. (1987-2002). Mükemmel Eserler Toplamı. 20 C. Taşkent: Fan yayinevi.
- Nevâyî, Ali Şir (2021). Hamse / Hayret'ü'l-Ebrar. Taşkent: Tamaddun yayinevi.
- Özdarendeli, Nursel. (2013). Çağdaşlarının Dilinden Ali Şir Nevayî. Journal Of Turkish Studies. 2045-2054.
- Özönder, F. Sema Barutcu (2016). "Ali Şir Nevâyî (1441-1501): Âlim, Şair ve Devlet Adamı", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C. 13, 3. 49-54.

- Şadmanov, Nafas. (2023). Ali Şir Nevâyî'nin Bedii Tefekkürü, Akçağ Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihad. (1942). Ali Şir Nevâyî, İstanbul Üniversite Neşriyatından, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihad (2002). Türkler, Ali Şir Nevâyî, Ankara.
- Tilavov, Abdulmurad. (2018). Ali Şiir Nevâyî Eserlerinde İlâhi Aşk Terennümü, 1.Uluslararası Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi 23-25 Kasım/ Kasım 2018 Karabük Üniversitesi Yayınları, Karabük.
- Togan, A. Zeki Velidi.(1950). Ali Şir Nevayî, İslâm Ansiklopedisi, Meb, İstanbul, S. 349-357.
- Toprak, Funda. (2018). Ali Şir Nevâyî'de Cennet-Cehennem Metaforu. Turkish Studies. 988-999.
- Türk, Vahit (2012). Mecâlisü'n-Nefâis'te Şairler Arasındaki Latife Ve Nükteler, TDK Yay., Türk Dili Dil Ve Edebiyat Dergisi, C. C11, S. 722, Şubat, S. 129-137.
- Türk, Vahit (2017). Mecalisü'n-Nefayis'e Göre Nevâyî'nin Kişiliği ve İlişkileri. Mertol Tulum kitabı. İstanbul. 693-704.
- Türkmen, Fikret. (2002). Halk Edebiyatında Ali Şir Nevayî İle İlgili Yaratmalar, Sos. Bil. Enst. Dergisi, Afyon Kocatepe Ü. Yay., C.Iv, S. 1, Afyon, S. 25-35.
- Yıldırım, Talip. (2008). Yakın Dostu Hüseyin Baykara'nın Eserlerinde Ali Şir Nevâyî, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.5, S. 2, Ankara, Haziran. 105-115.
- Yusupova, Dilnavoz. (2016). Özbek mumtaz va milliy uyğaniş özbek adabiyoti. Taşkent: Tamaddun yayinevi.
- Гущина Л.В., Агапова Е.А. Конфликт поколений в современном обществе: основные причины, характеристики и вызовы // МНИЖ. 2023. №1 (127).
<https://cyberleninka.ru/article/n/konflikt-pokoleniy-v-sovremennom-obschestve-osnovnye-prichiny-harakteristiki-i-vyzovy> (дата обращения: 09.01.2024).
(<https://www.kadinveaile.com/kullukta-ahde-vefa-2/>) Erişim : 08.01.2024.

NEVÂÎ ŞİİRDE TİMURLU EDEBİ ÜSLUBUN KURUCUSU (TİMURLU ÜSLUBU TEORİSİ)

Razmi GHOLAMREZA

*Genetik ve Bitki Islahı Yüksek lisansı, Bağımsız Türkçe-Farsça
Dil ve Edebiyat Araştırmacısı (Tebriz, İran)
rezarazmi@gmail.com*

DOI: 10.52773/tsuull.navoiyconf.2024/NIWB5660

Özet. Bazı Türk dil ve edebiyat araştırmacıları, *Nevâî*'nin şiirleriyle tanış olmadıkları yüzünden dolayı, *Hakani* ve *Füzuli*'yi Hindi ve bazen de Safevi ya İsfahani denilen üslubun öncüleri olarak demişlerdir. Fars dil ve edebiyat araştırmacıları da, bu üslubun ortaya çıkış sebepleri ve öncüleri hakkında tek bir açığa varamamışsalar da, çoğu *Baba Fiğani*'yi Hindi denilen üslubun öncüsü ve *Tebrizli Sâib*'i zirvesi olarak kabul etmişlerdir. Bu üslubun ortaya çıkma sebebini de, Safevilerin şiiri önemsememeleri ve bunun sonucu olarak şiirin saraydan ve özel sınıfın tekeline çıkıp farklı sosyal sınıflar arasında yayılması ve Hindistan'da dini özgürlük olduğundan bazı İranlı şairlerin 10 ve 11.ci hicri yüzyıllarında oraya göç etmelerinden kaynaklanması iddiasında bulunmuşlardır. Bu araştırmacılar, Fars dilinin yanı sıra Türk dilinin ortak bir coğrafyadaki etkisini ve yayılımını ya görmezden gelmişler veya Türkçe'ye aşina değilmişlerdir. Şairin muhayyilesinden geçenleri temalaştırmak ve onları inandırıcı kılmak için öznel ve nesnel temalar arasında eşitleme kurmak Hindi denilen üslubun iki temel özelliği olarak adlandırılabilir. Hindi

MUNDARIJA

Shuhrat SIROJIDDINOV. So'zboshi	7
Shuhrat SİRACIDDİNOV. Ön söz	9
I SHO'BA. ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING JAHON TAMADDUNIDA TUTGAN O'RNI VA ADABIY TA'SIR MASALALARI I OTURUM. ALI ŞİR NEVAÎ'NIN EDEBİ MIRASININ DÜNYA MEDENİYETİNDEKİ YERİ VE EDEBÎ ETKİLEŞİM PANEL I. THE ROLE OF ALISHER NAVOI'S LITERARY HERITAGE IN WORLD CIVILIZATION AND THE ISSUES OF LITERARY IMPORTANCE	
Prof. Dr. Vahit TÜRK. Ali Şir Nevâyî Mirasinin Türk Kültüründeki Yeri	11
Prof. Dr. Benedek PÉRI. Mîr 'Alîşîr Navâî and a Popular Ottoman Imitation Network From the 16th Century	18
Muslihiddin MUHIDDINOV. Alisher Navoiy va salafлари ijodida so'z fazilati	28
Dr. Kemal Yavuz ATAMAN, Pr. Dr. Dilnavoz YUSUPOVA. Global/Küresel Şahsiyet Olarak Ali Şir Nevâyî	36
Razmi GHOLAMREZA. Nevâi Şiirde Timurlu Edebi Üslubun Kurucusu (Timurlu Üslubu Teorisi)	46
Abdulah SOBIROV, Zamira DJURABAYEVA. O'z zamonasidan ilgarilagan buyuk ijodkor	66
Yaşar QASIMBƏYLİ. "Xosrov və Şirin" və "Fərhad və Şirin" müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq müstəvisində	71
Nafas SHODMONOV. Navoiy g'azallariga Shayboniy javoblari	76
Alimuhtar MUHTAROV. Nizami Gəncəvidən Əlişir Nəvaiyə Türk Ruhunun XXI Əsrdə Təzahürləri	82
Bahodir KARIM. Alisher Navoiy va jadidlar (mavzuga doir ayrim mulohazalar)	88
Baxtiyor FAYZULLOYEV. Adabiy ta'sir: Navoiy va Nishotiy	94
Burobiya RAJABOVA. Attor va Navoiy talqinida Robiya Adaviya siymosi	99
Ahmet AKALIN. Ali Şir Nevai'nin Özbekistan'ın Yumuşak Gücü İçerisindeki Konumu	105
Ergash OCHILOV. Alisher Navoiy va Nosir Buxoriy	109
Pəri HÜMBƏTOVA. Məsihi Təbrizinin Əlişir Nəvaiyə yazdığı təxmisləri	114
Gulbahor ASHUROVA. O'zbek adabiyotida Navoiy obrazi tadriji	119
Şəhla MƏCİDOVA. Əlişir Nəvai yaradıcılığında Nizami Gəncəvi əzəməti	124
Saidbahrom AZIZOV. Important Astronomical Concepts in the works of Alisher Navoi	128
Shermuhammad AMONOV. Adabiy izdoshlik: Navoiy va Tabibiy	136
Malohat PULATOVA. Jomiy, Navoiy va Fuzuliy "Arba'in"larida hadislarining adabiy talqini masalari	141
Sherxon QORAYEV. Abdurahmon Jomiyning kitobxonlik kechalari va Alisher Navoiy	147
Erfan Eshghi nour YASIN OĞLU. Nevai ve Nesimi arasındaki benzerliklere ve	151